

1968. 12. 22. - 61 Jg - 1317

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1968 /H.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1968. LXXII. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Czine Mihály
Király István
Klaniczay Tibor
Komlövski Tibor
Németh G. Béla
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Német G. Béla
Szauder József
felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlövski Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László
Tarnai Andor

Gerézy Rabán: Balassi Bálint utóélete 401
Wéber Antal: Erdélyi János irodalomszemlélete 411
Gáldi László: József Attila trocheusairól 420

Kisebb közlemények

Csonkás Mihály: A költő Zrinyinek egy ifjúkori barátja. 429 — *Borszák István*: Az Aeneis alvilági seregszemléjének utókorához. 432 — *May István*: Mészáros Ignác dalbetétjeiről. 437 — *Scheiber Sándor*: Az elveszett alkotmány egy helye. 442 — *Alexa Károly*: Arany és Madách (A Madách-íra kronológiájához) 443 — *Veres András*: Adalék a Tündéerkert értelmezésének kérdéséhez. 445 — *Vass Péter*: A tartalom és forma kérdései József Attila Kései sirató-jában. 449

Adattár

Högye István: Batsányi Jánost köröztető levél 1810-ből. 456 — *T. Erdélyi Ilona*: A Regélő-Honművész történetéhez. 457 — *Martinkó András*: Az első Petőfi-verskézirát kalandos és szomorú története. 458 — *Bényei Miklós*: Eötvös József ismeretlen kéziratok feljegyzései. 462 — *Fodor István*: Egy Ady-vers francia fordítása 1913-ból. 468

Szemle

Barta János: Költők és írók (*Németh G. Béla*) 471
Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszfútján (*Rigó László*) 473
Török Gábor: A líra: logika (*Széles Klára*) 476
A Korunk költészete (*Krajtkó András*) 479
Levelek Hatvány Lajoshoz (*Dévényi Iván*) 483

*

Történelmünk a jogalkotás tükrében. — Documenta Romana Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica Unitis. — Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. — Lipták Gábor: Jókai Balatonfüreden — Palágyi Lajos: Parittyá. — Makay Gusztáv: Tóth Árpád. — Benedek Elek: A százszentendős jövőmondó. — Tamási Áron: Vadrózsa ága. — Mályuszné Császár Edit: Színháztörténetünk társadalomtörténeti összefüggései. — Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce 1918—1960. (*V. Kovács Sándor, Domokos Pál Péter Pál, Gál István, Nagy Miklós, Láng József, Szmodits Anikó, Korompay János, Réti Tamás, Jelenits István, Hopp Lajos*) 485

Krónika

Az irodalomtörténeti Intézet vitaülése az irodalomtörténeti korszakolásról (*Rigó László*) 495 — Horvát és cseh Zrinyi-adalékok (*Angyal Endre*) 497 — Magyar Poesis — Szépirodalmunk a XVII. században. (A Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítása) (*Tarnóc Márton*) 499

BALASSI BÁLINT UTÓÉLETE*

„Lelke merész röptét alapos műveltség s ízlés szabályozza. Alkotó képesség, milyen ritkán terem. Korában, korával élt, ember volt, mint akárki más; szilajabb és féktelenebb természettel áldva-verte — ezreknél, kiken feljülemelkedett. Századának volt gyermeke, századoknak lesz költője.”

Ezekkel a fennkölt szép szavakkal bocsátotta hódító útjára Balassi Bálint költeményeinek „a Radvánszky-kódexben foglalt énekekkel kiegészített teljes kiadás”-át a Magyar Történelmi Társulat által megbízott szerkesztő, Szilády Áron — 1879-ben.

Noha csupán egy század telt el e lelkes sorok leírása óta, mégis úgy tűnik, hogy az idő — a művek és életművek csalahatatlan, megalkuvást nem ismerő kritikusa — egyet ért Szilády Áron megállapításával. Ennek kézzel fogható bizonyossága: az a Balassi, aki 36 éves korára már azzal is beérni látszott, hogy négy-öt meghitt, művelt barát „elméjéül ki nem kopik az emlékezetem”, — négy század múltán klasszikusként tiszteltetik, s műveit ezek és ezek olvassák.

Nemcsak a könyveknek, a nagy íróknak, a klasszikusoknak is megvan a maguk *története*. A poéta, ha igazat mond a latin közmondás, *nascitur*, azaz születik. Klasszikussá azonban *lesz*, ha lesz. A miért és hogyan lesz históriája, vagyis a költő, illetve életműve folyvást, mindmáig alakuló *története*, jobb szó híján: utóélete, mint minden élet, mélyen tanulságos. Nemcsak egy mai monográfus számára, aki a ma irodalomtudományának szintjén és eszközeivel óhajtja „hőstét” és annak életművét bemutatni, hanem a monográfia olvasója számára is, akinek már többnyire, hisz Balassiról oly sokat és sokan írtak, van bizonyos képe a költőről.

Szinte törvényszerűnek mondható: egy-egy nagy író portréját minden korszak, sőt majd minden nemzedék a maga irodalomtörténeti szintjén, a saját képére és hasonlatosságára szokta megalkotni. Ezen magán, mint pusztá tényen, kár volna fönnakadnunk. A baj — Balassi esetében is! — ott kezdődik, hogy egyes korábbi, idejétmúlt elgondolások, tételek, sőt tévedések vagy hiedelmek, noha kisebb-nagyobb metamorfózisokon mennek át, szívósan tovább élnek, korszakról korszakra, nemzedékről nemzedékre öröklődnek egészen máig. S e „toposzok” a kialakítandó új kép legfőbb akadályai. A költő „utóéletével” tehát nemcsak számolnunk kell, hanem — ahol és amennyiben szükséges — leszámolnunk is! Szigorú mérccel elválasztván az értékest a haszontalantól.

Balassi költői életművét halála után barátja és költő-tanítványa, Rimay János akarta kiadni. Terve azonban — nem tudni, miért — nem sikerült. Költőnk első „irodalomtörténeti” becsú értékelését is neki köszönhetjük. A kiadvány elé szánt latin és magyar nyelvű apológiájában irodalmunk első klasszikusaként ünnepli mesterét. Mivel a kiadás elmaradtával ezek sem jelentek meg nyomtatásban, az irodalmi köztudatot hosszabb távon nem befolyásolhatták, feledésbe merültek.

Balassi életművének gerince, a szerelmes versek csupán kéziratban terjedtek, de így is nagy hatással voltak a XVII. század első felének (elsősorban főúri) világi költészetére. Majd

* Gerézdi Rabán utolsó, már befejezetlen tanulmánya. (A Szerk.)

a század második felében föllépő Gyöngyösi elsőpró hatása, mely szinte a XIX. századig egyeduralkodó volt, teljességgel háttérbe szorította, elfeledtette a „szerelem költőjét”. Nyomdaprésg, s ezáltal a széles nyilvánosság elé csupán vallásos és vitézi énekei jutottak el, először még a XVII. század első harmadában, Rimay verseivel összekeverten, és 1806-ig több mint 40 kiadást értek meg. Vagyis a „szerelem költője” az egyik legolvasottabb, illetve énekeltebb vallásos költővé „degradálódott.”

Ezt a status quot rögzítik és örökítik tovább irodalomtörténetírásunk ősei, az ún. historia literariák is. Így 1711-ben Czvittinger Dávid *Specimenje*, 1766-ban pedig Bod Péter *Magyar Athenasa*. Ez utóbbi szerint például: „Grof Balassi Bálint, nem tsak híres nevezetes vitéz Ur volt, hanem nagy tudomány-is, és a' vers szerzésben igen hatalmas. Kinek Énekei sokszor kinyomtatván, mindeneknek kezekben forognak”.

Kettejükét írja ki Horányi Elek 1775-ben, s a tőlük vett közhelyeket csupán egy újjal toldja meg, a „suavis Poeta”-t még az „alter Pindarus” jelzővel is földíszi.

A XIX. század elején — 1808-ban — Pápai Sámuelnek sincs tudós elődeinél több esmérete Balassiról. A XVI. században — mint írja — „a Poézis is igen lábra kezdett már ekkor kapni, is abban legnagyobb hirt szerzett magának Tinódi Sebestyén sok verses munkáival”. Tinódi árnyékában Balassinak alig két sort juttat, Horányit visszahangozva: „Fő Hadi embernek, ki Magyar Pindarusnak nevezetik, Versezettyei, Krakkóban 1572”. Tájékozottságára jellemző, hogy Balassi fiatalkori prózai fordítását, a Krakkóban megjelent *Füveskertecskét* „versezettyei”-ként leltározta.

Balassi irodalmi föltámadását első fokon a romantika korának köszönheti. A figyelmet rá nem a historia literariákban olvasható semmitmondó közhelyek hívták föl, hanem „Egy magyar érzésű visszapillantás a' hajdan korba”. E romantikus címen tette közzé az 1821. évi *Szép-literaturai ajándékban* „Balassa Bálint XVI. Századbéli Magyar Költőnknek négy éneké”-t Szentkúti Sándor (= Döbrentei Gábor) a Balassi—Rimay énekeinek 1738 évi debreceni kiadásából, kommentárral kísérve. A négy közül az első — *A magyar nemzet romlott állapotjáról* — nem is Balassié, tévesen kötötték nevéhez; Rimay írta. A másik három (*Vitézek mi lehet, Áldott szép pünkösédnek, Ó én édes hazám*) is világi vers Istenes énekei Döbrentéiket nem érdekelte, hidegen hagyta.

Döbrentei és kora „Balassának ezen az egyszerű természetből önkéntesen eredt” dalait nem olvassa „minden gyönyörűség nélkül”, de nem is tartja valami sokra, hisz „poézisünk már mesterségesebb, több tűzű, szállongóbb fantáziája . . .” Elmarasztaló ítéletét még nyíltabban kimondja, Horányival vitázva: „Óhajtanám én is, ha nekünk is volna Pindarusunk, de Balassát ugyan a' Görög mellett említeni se lehet. A' mi Horányink igen gyakran hullatta dicséreteit, kikről ezek a' mélyebb Kritika előtt ismét le, semmibe hullottak”.

A versek — köztük a reneszánsz versépítés magasiskoláját képviselő *Vitézek mi lehet* is — kihullottak tehát a romantikus ízlés „mélyebb kritikájának” széptani rostáján, s afféle primitív, minden magasabb művészség híján szűkölködő verselmények sorába utaltattak. Csupán történeti becsük van: „A' lelkesebb történetíró, ki . . . az egész Nemzetnek is felveszi többféle tekintetű álláspontját, az ilyen énekekből tanulhatja ki az idő korok gondolkodása 's érzése mivoltát. Költőt vagy költői érzésű embert mindenkor mélyebben hat meg Hazájának szerencséje 's bel-sorsa 's ennek énekei fenntartják azt a' hangot, mely különben a' kiholtakkal kiholt volna”.

A *Szép-literaturai ajándék* idézett „első esztendei folyamatában jelent meg a magyar műlthoz épp ekkoriban forduló Kőlcsey *Hazaűjság* című verse is. Úgy látszik, hogy ő is innét, Döbrentei közlése nyomán figyelt föl a XVI. századi „istenes és vitézlő éneklő-re. Csekei magányában, a *Nemzeti hagyományok* írásának előkészületei során költő-elődje verseit is olvasgatja. Sőt még verse is ihleti; jobb verset Balassiról azóta sem írtak. (*Balassa*. — Cseke, 1825. dec.)

A *Nemzeti hagyományokban* — az istenes és vitézi énekek ismeretében — Zrinyi mellett

jelöli ki költőnk irodalomtörténeti helyét: „Balassa és Zrínyi ketten állanak poézisünk régibb körében, kik való érzés szikráival dicsekedhetnek. Ennek kebelében a hazafiúság bajnoki lelke és a romantika, amazában honszerlem és honvágy lebegtek. Balassa ritkán fogadta el a való költői szellem intéseit, s többnyire kegyeskedő gondolatokkal foglalatoskodván, hevét elhidegítette, s nagy tünemény közöttünk nem lehetett”.

A „való költői szellem intései”-nek tartományában a honi romantika szellemének megfelelően a hazafiúság, illetve a honszerlem, vagyis a haza szolgálata foglalta el a fő helyet. A *Himnusz* költője ezen a mércén mérte le Balassit: s azon néhány költeménye alapján (ezek közül egy Rimayé volt!), amelyekben „honszerlem és honvágy lebegtek”, előkelő helyet jelölt ki néki ugyan a nemzeti hagyományok tartományában, de „nagy tünemény”-nek, azaz nagy költőnek nem ismerte el. Mentségére legyen mondva, Balassi világi verseinek zömét nem ismerte, s így nem is tudhatta, hogy XVI. századi költő-elődje legtöbbször nem kegyeskedő gondolatokkal foglalatoskodott . . .

A lényeg: a költő Balassi kilépett a közel két százados félhomályból, s a romantika napja alatt hivatalosan is számon tartott nemzeti hagyománnyá emelkedett.

Ennek jeleként a magyar romantika irodalomtörténészeinek (egyébként az irodalomtörténet is a romantika szülötte!), Toldy Ferencnek *Handbuch*-jában (1828.), az *Anfänge der ungrischen Lyrik* című fejezetben már jelentős helyet kap, Rimay János társaságában. Toldy szerint mindketten mind vallásos, mind világi énekeikben a költői tehetség nyilvánvaló jeleit mutatják. Rimay inkább oktató jellegű, vele szemben Balassiban „mélyebb az érzelem, több a tűz és a képzelőerő”. „Vallásos énekeikben a vitéz imádkozik, a többiekben pedig izzik a honszerlem . . . A verses és nyelv mind Balassinál, mind Rimaynál még gyerekcipőben jár”.

Toldy öt Balassi verset közöl. Ezek közül négy a Döbrenteitől már közzétett. Természetesen a Balassinak tulajdonított Rimay-vers a „sztár”: „Megragadó, midőn dicsőségteljes nemzetének romlását panaszoja . . .” Az ötödik: *Krisztushoz vitézségért* (Hymnus secundus), vagyis szintén világinak számítható vitézi ének.

Toldy a Kölcsey rajzolta Balassi-képet néhány vonás megerősítésével pozitívabbá teszi, s máris előttünk áll a romantika elképzelt hajdan idők hazafias költőjének alakja. E kép kialakításához nemcsak Balassi néhány vitézi éneke szolgáltatta az alapot, hanem az a néhány életrajzi adat is, amely ismeretes volt. Ezeket Istváni történeti munkájából és a *Polgári kis lexikonból* (1804.) merítették. Istváni örökítette meg költőnk hősi halálát, a romantikusok által sokat forgatott magyar történeti lexikon pedig amidőn megemlíti, hogy kibujdosni kényszerült hazájából, hozzá teszi: „Önként mentt volt el ő ezen bujdosásra, vagy kénstelenségből, bizonyosan nem tudhatni. Azon négy sorokból *gondolhatni valamit*, mellyekkel elindulásakor, Magyarországtól butszú verseit így rekesztette be: Ti pedig szerzettem átkozott sok versek . . .” De hogy mi az a valami, amit gondolhatni, nem mondja ki, csupán sejteti, hogy Balassinak politikai versei miatt kellett kimenekülnie hazájából. S a huszas-harmincas évek lelkes magyar olvasója nem is értette másként.

Hogy mennyire így volt, bizonyosság rá Kisfaludy Sándor *Balassa Bálint* című hároménekes regéje, amely a bujdosó Balassi megéneklésével a harmincas évek elejének politikai céljait óhajtja szolgálni. Kisfaludy Sándorra jellemző, hogy Balassinak még az ismerhető verseit sem nagyon ismerte, egyetlen forrása a *Polgári kis lexikon* volt. Regéje szerint a bujdosó költő „Zrínyi földjé”-nek egyik udvarházában imígy fedi föl kilétét:

Én Balassa Bálint vagyok!
S mivel hazám szeretem,
Bujdosnom kell, hogy hóhérbárd
Ne vágja el életem!

„A karjával s eszével áldozó nagy hazafit” a nemzetét elnyomó hatalmak egy verse miatt vették üldözőbe,

S menedéket nem remélvén
 Sem hazája keblében,
 Mellynek mindkét urát vágta
 Éles hangú versében;
 Sem a török kegyét féltő
 Pártos testvér Erdélyben;
 S élete a lengyelnél is
 Foroghatván veszélyben:
 Az olaszok szép földjére
 Ment a tenger mellékére,
 Hol ifjanta járt ő már.
 Ott lappang, s jobb időt vár.

Ez el is jött, Zrínyi hívására hazatér, hogy részt vegyen a török kiűzésében, „a nemzetnek leáldozott fénye égvén lelkében”. S a rettenthetetlen hősnék Esztergom ostromakor betelt a sorsa. Vonakodván elhagyni a harc vérhelyét, egy jancsár-golyó általüté kebelét. „S a nagy szívnek, Hazájához holtig hívnek Vérért anyaföld issza. Adná még többször vissza!”

A józan Toldy Ferenc, aki már 1828-ban is csak annyit írt, hogy Balassi „aus einer unbekanntem Ursache” (előttünk nem ismert okból) bujdosott el, 1854-ben *A magyar költészet története Zrínyiig* című munkájában — közvetve ugyan — szembeszegül a romantikus legendával: . . . élete és költészete közt a legszorosabb összefüggést ismerjük fel, bár ez élet felelt oly sűrű homály lebeg, mely még alapos gyanításokat is alig enged”.

S Toldy e művében Balassi költészetének első színvonalas taglalását adja: „. . . egy lyrai költőnek maradt csak a tizenhatodik századból, ki a költő nevet teljesen megérdemli: báró Balassa Bálint, nevezetes egyszersmind arról is, hogy az írók közül a *világi dalt* ő pendítette meg első.” „Balassa versei köz kézen forgó gyűjteménye, legnagyobb részében, egyéni vallásos énekeket tartalmaz, mik azon mysticizmus jellemével bírnak, mely mind buzgó vallási neveltetésének, mind élte keserűségének összeforrt nyilatkozása volt. Mély de elborult érzés, a bűnnek tudata, uralkodik azokban, s a képes költői nyelv, tömörttség, s a versek dallamos lebegése mellett is örömtelen érzést gerjeszt. Meghatók hazafiúi énekei mikben a haza hanyatló ügyét siratja; és igen kellemesen hangzik vissza keblünkben azon pár dala, melyben a szép természet s a vítézi élet szeretete derült, tüzes röpdősést veszen”.

S költő nevet tehát teljességgel megérdemli, s a világi dalt ő pendítte meg elsőnek, de „nagy tünemény”-nek a múlt század ötvenes éveiben nem tartatott, még a régi irodalommal foglalkozók körében sem. Azon kívül pedig? Gondolom, kiviláglik Gyulai Pál megnyilatkozásából: „Zrínyi volt az első magyar költő, ki alkotni tudott s nyelvünk ezer búbáját kifejtteni kezdé. A régi magyar költészet tulajdonkép csak ő egy maga”.

S mit tesznek a véletlenek! A Magyar Történelmi Társulat 1874-ik évi kutató útján a zólyomradványi Radvánszky-könyvtárban megtalálják Balassi „maga kezével írt könyvé”-nek egy XVII. századi másolatát, amely egy-két vers híján a teljes költői életművet tartalmazza, s köztük a mindaddig teljesen ismeretlen „virágénekeit”, azaz szerelmes verseit is. Az újonnan fölfedezett versek első ismertetője, Thaly Kálmán méltán kimondhatta a máig helytálló szentenciát: „. . . annyi tény, hogy összes költői műveit egybevéve, Balassa magasan áll nemcsak valamennyi kortársa felett, de *mint lyrai költőt* . . . tán csak az egy Zrínyi, de különben sem Amadé, sem Faludy nem érik utól, — s egész Csokonaiig és a jelen század elsőrendű lyricusaiig feljül senki nem múlta”.

Balassi költeményeinek első teljes kiadását Szilády Áron rendezte sajtó alá és a Magyar Történelmi Társulat jelentette meg — 1879-ben. S ezzel hosszú viszontagságok után a nagy reneszánsz költő bujdosásából végleg hazaérkezett, életműve nemzeti kultúránk és irodalmunk közkincsévé vált. Megindult a további, főleg életrajzi kutatás, valamint a költő szellemi,

irodalmi portréjának újjáalkotása, amely a köztudatból az istenes énekek „hangulatára” épült Kőlcsey—Toldy-félet a lomtárba lökte.

Az újnak, mint főntebb idéztem, már Thaly lerakta alapjait. A „korszerű” új portrét azonban Szilády alkotta meg a kiadást bevezető, alapos, és részleteiben kitünő tanulmányában. Ennek summája: „A költő dalában cseng »szép magyar szózat«; szívében szerelem és hazaszeretet, hittel egyesülve képezi a forrást, mely kiapadhatatlan”. „... nemzeti költészet megújításának akkor is (a XVI. század második felében is) a népies elem volt a forrása.” „Ha ... a népköltés hagyományos hangja helyett valamely idegenszerű, túlfinom modort alkalmazott volna: bizonyosan csak magának énekel vala. A népdalok, virágénekek nyelvén kellett dalolnia. Az ellenséges vélemény megnyerésével amúgy sem kecsegtethette magát: így a nemzeti szellem szövetsége felől bizonyos volt.”

Miként egy fél századdal előbb Kőlcsey, úgy Szilády is kizárólag a saját korának mércéjén méri le a XVI. századi reneszánsz költőt. Az eredmény azért oly különböző, mert Szilády Balassi költészetében fölfedezni véli az Arany-féle népnemzeti iskola elődjét és előzményeit, Balassiban pedig a „nemzeti klasszicizmus” XVI. századi Petőfijét.

Az „eredmény” különbözőségét illetően már hallom is az ellenvetést: Kőlcsey nem ismerte „a maga kezével írt könyv” virágénekeit ... Az ténynek vehető, hogy a szerelmes verseivel egyetemben sem mérkőzhetett volna meg a nemzete sorsán vívódó Zrínyivel. Olyan újabb verset, amelyet Kőlcsey nem ismert volna, illetve olyat, amelyet egy nemzeti költőtől elvárt, a „maga kezével írt könyv” sem tartalmazott. Kőlcsey a „nemzetit” kevesellte Balassiban, s ebből Szilády — a virágénekek ismeretében — sem talált volna többet, ha nála, és kortársainál, a „nemzeti” fogalmához nem társul a „népies”. Szilády szerint: Balassi „öszton-szerűleg egyesítette a magyar népies és műköltészetet. Az az egyesülés időről időre lazult, tágulhatott s jövőre is verhet külön ösvényeket; de ez, mint mindig, ezentúl is csak azért fog megtörténni, hogy a különválva izmosodó nemek s fajok az elmaradhatatlan összetalálkozás idejében és pontjain egymást annál erősebben gyámolító, szorosabb ölelkezéssel adják jelét a nemzetet átható szellem lelkesítő erejének”.

„Nép-nemzeti” Balassi-portróját, annak hitelét filológiai alátámasztotta. Nemcsak bevezető tanulmányában, hanem a kiadást kísérő gazdag jegyzetapparátusában is. S itt a Balassi-versek egyes soraihoz, fordulataihoz adott párhuzamos, rokon helyek idézeteiben föltűnően nagy helyet kaptak a *Népköltési Gyűjtemény*ből vett párhuzamok. S mint ezt bevezető tanulmányában ki is hangsúlyozza, programszerűen: ezekkel a népdalainkból vett idézetekkel, „melyek a jegyzetekben sokszor halmozottaknak is látszhatnak”, bizonyítani, érzékeltetni akarja: „Ily közös eszmék, képek és kifejezések mutatják legjobban, mily viszonyban áll a költő népe költészetével”.

Föl sem merül benne a kétség, hogy ezek a XIX. században fölgyjűjtött népdalok esetleg a XVI. századnál később is születettek, illetve szövegük két század alatt jelentős változáson mehetett át, így tételének perdöntő filológiai bizonyosságul elfogadni aligha lehet.

Érdemes a Sziládytól vett főntebbi idézetet tovább folytatni: „A görög s római mythológiából használt részletek amazok (ti. a népdalokból vettek) mellett háttérbe szorulnak s inkább a műköltésben uralkodó divatról, mint a költőének mondható izlésről tesznek bizonyosságot”. Az a kiváló tudós írja le mindezt, aki Balassi versei egy részének reneszánsz-latin mintáit (Marullus és Angerianus költeményei közt) megtalálta és le is közölte a kiadás jegyzeteiben. E nagyjelentőségű fölfedezés szükségzerű *elvi következményeit* azonban nem vonta le, vagyis azt, hogy ezek a költőének mondható izlésről, ha nem is teljes mértékben, de *döntő módon* tesznek tanúságot ...

Szilády jóhízműségét ostobaság volna kétségbe vonni, Balassi képe erényeivel és hibáival egyetemben kora magas szintjén álló teljesítmény. Ő is — Balassiról mondott szavaival élve — „korában, korával élt”, s nem megvetendő képességeivel azt adta, amit, Thaly „nagy tünemény”-t beharangozó cikke után, kora hivatalos tudományos közvéleménye várt

és elvárt tőle. Kitűnő kiadásával pedig elévülhetetlen érdemeket szerzett, ő vetette meg a Balassi-filológia alapjait.

A nyomában fölpezsdült kutatásban adatfőltáró történészek jártak az élen, s az ennek megfelelően elsősorban életrajzi, filológiai jellegű volt; jelentős eredményeket mutatott föl. Korántsem mondható ez el irodalomtörténészeinkről. Ők inkább a visszhang szerepét töltötték be: több mint harminc éven át Sziládyt visszhangozták, a „népies” Balassi-képet kanonizálva, szétsugározva.

Ama többé-kevésbé helyes megállapítások mellett, hogy Balassi világi líránk fölszabadítója a vallásos alól és a magyar dalnak mint műfajnak megteremtője (ezt a tételt Szilády egyébként Toldytól örökölte), — kivétel nélkül nagy hangsúlyt kap költészetének szoros viszonya a népdalhoz. Például: „Műzsája a népköltészet emlőjén táplálkozik, innen a sok rokon eszme és kifejezés virágénekeinkben és népdalainkban”. „... XVI. századi líránk történetében ugyanolyan jelentékeny helyet foglal el, mint századunkban Petőfi Sándor. Eleven és gazdag, mint a népköltészet. Zamatos és törő metszett nyelve, kitűnő verselése, képekkel és hasonlatokkal ékes stílje és költészetének naiv igazsága minden kor és idő emberét megragadták. Tőle tanultuk el a Balassa-strófát s verseiben a népies költészetnek ifjító és nemesítő hatását ismerjük föl.”

Irodalomtörténészeink *uni sono* „népies” kórusából némi mellézköngével csupán egy hang rí ki valamelyest, Riedl Frigyesé: „Hét-nyolc emberöltőn át talán nincs olyan nagy költő a magyar lyrikusok közt, mint ő. Az ő nagyságát kellőképpen magyarázni nem tudjuk, mert nem tudjuk egészen miféle költői iskolát járt. Kétségtelen azonban, hogy nála is megvan az, amit később Petőfinél, Aranynál látunk, hogy a népköltészet nagyságának egyik eleme.”

Szilády perdöntőnek tartott „filológiai érveinek” Riedl is megadta magát, de már az is nagy szó, hogy a sommás anakronisztikus vulgarizálást nem fogadta el a maga egészében Balassi költői nagysága tudományos ismervéül, magyarázatául. Taine és Burckhardt magyar tanítványának nem lepezett hiányérzetei voltak, s azáltal, hogy ennek hangot adott a „költői iskola” földérintésének igényét hangsúlyozva, meg is szabta a további kutatás irányát, amely az ún. nemzeti klasszicizmustól örökölt Balassi-kép gyökeres revíziójához vezetett. S mi sem természetesebb, hogy ebben az uttörő Riedl tanítványai voltak. Ez annál időszzerűbbé vált, mert a levéltári kutatások során előkerült életrajzi dokumentumok alaposan megtépték „a szerelmes trubadur és daliás költőnek romantikus jellemképé”-t, más szavakkal, a történeti adatokból — egyoldalúan — kikerekedő izgága, erőszakoskodó, szoknyavadász „botrányhős” megcsúfolni látszott az erkölcsi eszményeket és illúziókat, amelyek — a „nemzeti klasszicizmus” hite szerint a nemzet nagy költőiben — s itt elsősorban Aranyra gondoltak — mintegy testet öltöttek.

A Riedl által fölvetett kérdésre tanítványa, Eckhardt Sándor adta meg a választ, s 1913-ban megjelentetett doktori értekezésével új fejezetet nyitott a Balassi-kutatás történetében. E mikrofilológiai dolgozat Balassi („népies”) verseinek reneszánsz-latin, lengyel, német „forrásait”, mintáit mutatja ki és leltározza, ezzel jelölve meg a Riedl kíváncsi szerinti költői iskolát. Eckhardt filológiai értekezéséből kisugárzó Balassi-kép erősen egyoldalú, s korántsem oly árnyalt, mint Sziládyé, mégis igazabb amazénál, mert a tudós humanista költő képét szuggérálja.

Eckhardt filológiai dolgozatából kisejülő távlatok megértését, üdvös hatását jelzi Ferenczi Zoltán elvi jellegű cikke. Ő a Rimay Balassi-nekrológiájában foglaltakat kiaknázva egy lépéssel tovább megy, s ha részleteiben nem is a legavatottabb kézzel, de lényegében helyes eredményre jutva, lebbenti föl költőnk európai „összefüggéseinek” egy újabb arcultáról a fátylat. Ferenczi már tudja, hogy a reneszánsz a nemzeti irodalmak születésének a kora, és Balassi helyét ama tudós reneszánsz poéták koszorújában jelöli ki, akik tudatosan törekedtek a vulgáris (= nemzeti) nyelvű költészet megteremtésére: „... tervszerűen, öntudatosan művelte a lírát a magyar nyelv és költészet emelésére...”

Persze, ez a nyers, túlsommás általánosítás tökéletesen korántsem fűdi a valóságot, de magvában igaz, új távlatot nyit.

Íme, úgy tűnik, Balassi-kutatásunk a legjobb úton halad, hogy kiláboljon irodalomtörténetírásunk porban járó, meddő provincializmusából, s hamarosan végleg eloszlatja a ködöt. Ehhez azonban — többek között — egy modern kritikai kiadásra lett volna szükség, amely biztos, szilárd alapot nyújt a további kutatáshoz, jó, hibátlan szöveggel, s az ezt kísérő filológiai apparátussal Balassi versei címén valóban Balassi verseit adva. Thalyn kezdve a lelkes kutatók az általuk talált minden valamire való régi verset, amelyeknek szerzőjét nem tudták megállapítani, magától értetődően „nagy hazánkfíának”, „halhatatlan koszorús költőnek” nyakába varrták, vagy azon a címen, hogy motívumaik, stíljük rokon Balassi verseivel, vagy azon, hogy ilyen kiváló verset abban a korban más nem is tudott volna írni stb. Hiába emelték föl szavukat egyes józanabb kutatók e kritikátlan Balassi-vers szaporítás ellen, illetve hiába lóttak ki egyet vagy kettőt perdöntő érvekkel ezek sorából, a Balassi-életmű egyre dagadt, mind ingoványosabbá vált.

Az esedékes új kiadás el is készült, meg is jelent — 1923-ban, két kötetben, jó bevezetéssel, kronológiai és bibliográfiai leírással, valamint gazdag jegyzetanyaggal, melyben megtaláljuk mindazt, amit a Balassi-filológia Szilády óta produkált. A szerző Dézsi Lajos igen hasznos munkát végzett, a főntebb vázolt feladatnak azonban nem tett eleget: a versek körüli zűrzavart nemcsak kanonizálta, hanem még tovább növelte. „A Balassa költeményei után a neki tulajdonított énekeknek — írja a kiadás előszavában — adtunk helyet. Az irodalomtörténeti kutatás évek során szorgos méhe módjára hordta össze ezeket s ha nem is mind Balassáé, de kétségtelenül sok Balassa-költemény van közöttük s ami nem az övé is, az is jórészt őt utánozta...”

A rideg tény: az évek során összehordott versek közül egyetlen egy sem Balassié...

Dézsi tudományos igényű Balassi-kiadása eme súlyos hibája ellenére komoly funkciót töltött be. Egyrészt költőnket hathatósan népszerűsítette, másrészt a tudományos kutatást is serkentette. Ezt tette nemcsak az addigi filológiai kutatások összegezésével, hanem említett hibáival is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a legelemibb kérdéseket kell tisztázni, hogy Balassi költészetéről valamit is felelősséggel lehessen mondani. S itt az úttörés érdeme Waldapfel Józsefet illeti, ki a *Balassi költeményeinek kronológiája* című kitűnő tanulmányában messze többet ad, mint azt dolgozatának címe sejtetni engedti. Waldapfel azáltal, hogy megállapítja: „A Radvánszky-kódex első része, mely a LXXV. énekig terjed, Balassi saját gyűjteményéből még az ő életében készült másolat másolata” — a Balassi-filológiát az alaphoz, a helyes kiinduló ponthoz téríti vissza. Ő egyébként egészen 1944-ig az egyik legkiválóbb Balassi-kutatónk. E nemű munkásságának koronája: a *Balassi, Credulus és az olasz irodalom*. (1936.)

Dézsi Balassi-kiadása, illetve a benne foglaltak a szűk szakmán kívül is visszhangot vertek. Ezek közül a legjelentősebb Babits Mihály nagyszerű cikke, amely a *Nyugat* 1923. évi novemberi számában jelent meg. Az egykori Riedl-tanítvány, akinek Balassiról igen nagy, Dézsi munkájáról pedig lesújtó véleménye van, saját bevallása szerint azt mondja el, „ami e fontos könyv forgatása közben eszünkbe jutott”. Egy kis túlzással azt mondhatjuk, hogy több „jutott eszébe”, mint céhbéli irodalomtörténeiszainknak a Sziládytól eltelt negyvenöt esztendő alatt...

Babits sokrétű tanulmányának egynémely filológiai „korrekciójával” aligha lehet egyetérteni, de e téren is sok fontosat mond. Tanulmányának lényeges újsága azonban az új, „modern” Balassi-portré! Dézsit — többek között — azért is elmarasztalja, hogy „hajlani látszik ahhoz a felfogáshoz, mely a költészetet egy kizárólag önmagában fejlődő zárt valaminek tartja, s az irodalmi hatásoknak több fontosságot tulajdonít benne, mint az élet hatásának: „Ha Balassát nem is tartjuk szobapoétának, mégsem lehet minden sorát szóról-szóra venni” — mondja többhelyt, s ez igaz is, amennyiben külső tényekről és adatokról van szó; de ha a karaktert, az érzéseket, a *lélek* történetét keressük, akkor a költői mű biztos forrás oly

életíró számára, aki tud olvasni. Egy költő sem fejezheti ki azt, ami nincs meg benne, s még az irodalmi hatások sem csupa véletlenek: hanem lelki okokat és eredményeket árulnak el. Ellenben a külső adatokat véletlenek őrzik meg számunkra, s aki kizárólag ezek nyomán rajzol, kiteszi magát annak, hogy arcképét a véletlen torzítja el és hamisítja meg. Az igazi rajzot (az adatok helyét és értékét) csak a művekből kiolvasható karakter szabhatja meg." S e mondottak értelmében készült remek Balassi-rajz végső summája: „Vallás és szerelem: ez ennek a léleknek két sarkpontja, s istenes énekeihez csak szerelmes dalai foghatók. Egy bűnben és rendetlenségben töltött élet könnycsöppjei . . .”

Ha Babits egyebet nem is mondott volna, rövid idézetünk második mondatából akkor is kiviláglana, hogy ki volt az a XX. századi nagy magyar költő, aki önkéntelenül is modellül, más szóval analógiául szolgál a Balassi-kép megalkotásához. Ady Endre, akinek nevét, ha jól számoltam, tizenkétszer írja le Babits Balassi-tanulmányában. A kiemelkedők közül az egyik: „A képtelen nagy szépség hajszolása (ennél a szónál ki nem gondolna Adyra?) csak még jobban szétzilálja ezt a lelket, s az élet kegyetlenül csúnyul bele a szépségekbe: Balassa pénzzel tartozik élete nagy szerelmének, Losonczy Annának, s a szép asszony utolsó éveiben mint hitelező jelenik meg s adósságért pörli az akaratgyenge, lezüllött költőt, aki a lengyel-szép citerás lányoknál, Tifingraal-utcai bécsi Zsuzsannáknál keres vigasztalást. Ebben a sívár fordulásában egyedül a góg tartja fenn állandóan . . .” Az apróbb tárgyi tévedések még hagyján, nagyobb baj, hogy az erőszakolt „párhuzam”-on átsüt a nagy vetélytárs iránti ellenszenv. A második azonban már egyértelműen pozitív. Ez egyébként a — Babits szerint — „Balassa szavai után s általuk sugalt” Rimay-apológiának az üldözött szerelmi költészet melletti kiállításához kapcsolódik: „. . . oly érzés ez, a dacos védekezésnek oly attitűdje, mely itt jelenik meg először, s mely azután egész jelentkezésmódjában, szinte még a szavakig, a külföldre hivatkozásig, évszázadokon át, mind Adyig, meg-megismétlődik a magyar lírában, újra és újra reklamálva az élet és érzés jogát arra, hogy kifejeződjön! a nyelv jogát, hogy beszéljen!”

Babits a *Nyugat* költőinek „boldog őst” látja és érzi Balassiban: „. . . akinek legfontosabb szerepe talán az ősmagyar formák nyugateurópai izzel és kultúrával való gazdagítása volt, s aki így költészetünkben mintegy az első nagy »nyugatos« (dicső sor, nemes irány, melyhez legnagyobb költőink szegődtek!) . . .” Gazdag örökséget hagyott nemzetére: „Szimbolikus megindítója ő a nagy magyar lírának, mely azóta mindmaig annyiszor merített új erőt az »istentelen« falucsúfjainak fölglyülemllett keserűségeiből, s melyet talán épp ez a keserűség avatott oly páratlan érzelmi telítettségűvé, s tartott meg annak a hideg ész és parókás poézis lírátlan századain át is. Balassa műve — első kamarája a pompás kincsháznak — mint *dokumentum* és *oeuvre* egyformán magas érték.

1923-ban, négy évvel az elbukott forradalom után Babits még mindig „falucsúfja” volt, s nem kétséges, hogy a szívében fölglyülemllett sok keserűség avatta oly páratlan érzelmi telítettségűvé s Ady-rokonná Balassi-portréját. Képe, ha történetileg vizsgáljuk, természetesen „hamis”, de messze igazabb, mint Sziládyék „nép-nemzeti” portréja.

„Az új tudomány, amely nem egy ponton másnak látja a múltat, mint a XX. század fordulója látta: változtat-e valamit Balassi portréján? Az első magyar költő szellemi arculata, amelyben a *népiesség* epigon évtizedeinek irodalomfölfogása önmagát ismerte föl: az európai szellemtörténet minő embertípusával hozható rokonságba? . . .” — teszi föl a kérdést nagy erudícióval s válaszolja meg Zolnai Béla az „új tudomány”, az ún. *szellemtörténet* hivatalos folyóiratában, a *Minervában*. (*Balassi és a platonizmus*. 1927.) S mi sem természetesebb: az első magyar költő szellemi arculatát olyannak festette meg, amelyben a *szellemtörténet* „spirituális” irodalomfölfogása önmagát ismerte föl: (Balassi) „A népies és póriás nivón messze fölglyemelkedve a *Kazinczy* szellemében vett ideáлизmus programját valósította meg:

A poesis kikap a népből, s a durva valóból,
És kiesebb tájra s lelki valóba vezér.

Csak így lehet előttünk a XIX. századnak saját képére és hasonlatosságára faragott hőséből valódi XVI. századi költő.”

Zolnai Szilárdyék népies Balassi-képét fizekre szedte szét, az új kialakításához pedig fölhasználta Eckhardt és Ferenczi kezdeményezéseit. Babits tanulmányát azonban — a jelek szerint — nem ismerte, igaz, nem is tudott volna vele mit kezdeni, mert a „nyugatos sallangoktól” lehántott lényege gyökerében mond ellent az „echte geistgeschichtliche” konstrukciónak. Babits a költészetből — legyen az XVI. századi költészet — nem rekeszti ki a „durva valót”, a költészetet nem egy zárt valaminek tartja, s az élet hatásának tudja a vezérszerepet az irodalmi hatásokkal szemben, s ennek értelmében például Balassi istenes verseit „egy bűnben és rendetlenségben töltött élet könnycsöppjeinek” tartja. S nem is jár messze az igazságtól! Ezzel szemben Zolnai Balassija „misztikus istenkereső, aki a plátói spiritualizmust megszólaltatta magyar lírai nyelven”, s oly költő (tudós költő!), aki programszerűen hátat fordít a valóságnak: „A költészet Balassa számára valóban egy szebb világ, ahová az üldözöttek elől menekül. Az élet konkrétumai, bántó realitásai ide nem hatolnak el. Hiába beszél folyvást szenvedéseiről, gyötrelmeiről: nem torzítja el igazi fájdalom az arcát, csak édesbűs játék a poézis. Talán nem is szerelmes igazán, csak mimeli a fájdalmat, hogy a tudós poeta gyönyörűségét lelje a szerepjátásban...”

Némi részigazságot nehéz volna elvitatni Zolnaitól, s ez főképp Balassi udvarló verseire áll. Hogy gyönyörűségét lelje a szerepjátásban — nem tudni, de az tény, hogy l'art pour l'art verset nem írt soha, s udvarló versei mindig konkrét személyhez „konkrét célből” íródtak, s célja érdekében kora leghatásosabb költői eszközeit használta föl. A Balassi-életmű gerincét képező nagy versek azonban ellene mondanak ennek az általánosításnak: ezeket „az élet konkrétumai, bántó realitásai” hívták életre. Lehet, hogy Balassi számára a költészet valóban egy szebb világ volt, ahová nehéz óráiban, megpróbáltatásai idején el szeretett volna menekülni; versei azonban a latin közmondás igazságát tanusítják: post equitem sedet atra cura. . .

Zolnai Béla szellemtörténeti lombikjában egy „spirituális költőt”, a l'art pour l'art költészet elefántcsont tornyába visszahúzódottnak poétát állít elő, akit ama híres, az „átkozott sok versek” tűzbe vetését megéneklő strófája alapján, pontosabban: annak mondandóját félreértve, még az irodalmi csömörig is eljuttat: „. . . az alapjában vallásos lélekből végül is kitör az irodalomellenes érzés, amelynek lappangó parazsát elfojtotta az esztéta élet. A versekben való gyönyörködést, a „zengő szövegek” művész-örömét belső meghasonlás átka sújtja, ugyanaz a meghasonlás, amely a trubadur-költészetnek is aláásta elefántcsont tornyait. . .” S ebben az egyben rokon Adyval . . . A huszas évek végén vagyunk: minden út valami módon Adyhoz vezet!

Makkai Sándor ismerte Babits Balassi-tanulmányát, s nagy port fölvert Ady-apológijában (*A magyar fa sorsa*. 1927.) nem feledkezik meg Balassiról. Szerinte a magyar irodalomban csak két költő írt igazi vallásos verseket: „Nincs bűneit sirató, azokat megrendülve átélő és bánó, azoktól kétségbeesetten szabadulást kereső magyar költő, Balassit és Adyt kivéve.”

S ha figyelmesen olvassuk Pintér Jenő korlátolt „tudományos rendszerezését”, Balassinak Adyval való „rokonítását” még ott is megtaláljuk: „Életét mohón és könnyelműen élte ki. Míg jobbérzésű kortársai nagy alapítványokkal és jótéteményekkel egyengették a magyar művelődés útját, ő hatalmas vagyont pazarolt el léha kedvteléseire. Nemzete ügyéért való elszánt harcászallása szebbé teszi emlékét. Irodalmi műveltsége is enyhít emberi arcképének nyers vonásain. Szerelmi viszonyai hírhedtté tették. A könnyelmű nőszemélyeknél szerencsés volt; a női becsületükre büszke leányok és asszonyok visszaütötték. Házasságával balul járt.” Az Ady-gyűlölő Pintér Jenő ezzel a karikatúrának is beillő „jellemzéssel” üt a XVI. századi „Adyn”.

BALASSI BÁLINT ET LA POSTÉRTÉ

La communication, inachevée, constituait le premier chapitre, l'introduction de la monographie sur Balassi de l'auteur récemment décédé. Dans cette communication, l'auteur passe en revue l'histoire de la littérature sur Balassi (jusqu'aux années 20 de ce siècle) pour contribuer au tableau (moderne de ce poète, de l'époque de la Reenaisance en retraçant les modifications dans le temps que subit ce tableau. Il souligne que le portrait d'un grand écrivain est constamment recréé par chaque génération, par chaque époque, au niveau de sa littérature et à sa ressemblance. L'auteur étudie minutieusement les plus importantes étapes de l'histoire du portrait de Balassi, notamment les caractéristiques du portrait relevés par le romantisme, puis par la conception de la tendance „populaire-nationale” (Balassi „à tendance populaire” suivant la conception d'Aron Szilády). Contrairement à la conception populaire, les recherches d'Alexandre Eckhardt ont jeté une lumière sur les relations de la poésie de Balassi avec la littérature européenne et Eckhardt a souligné la nature humaniste et savante de la poésie lyrique de ce poète. Dans l'étude, Gerézdi donne l'analyse de l'étude de Michel Babits sur Balassi, dans laquelle celui-ci a considéré Balassi comme „l'heureux aïeul” des poètes du périodique Nyugat. Pour terminer, l'auteur soumet à une critique le portrait mystique de Balassi fait par l'histoire des conceptions, conçu dans l'esprit du spiritualisme de Platon.